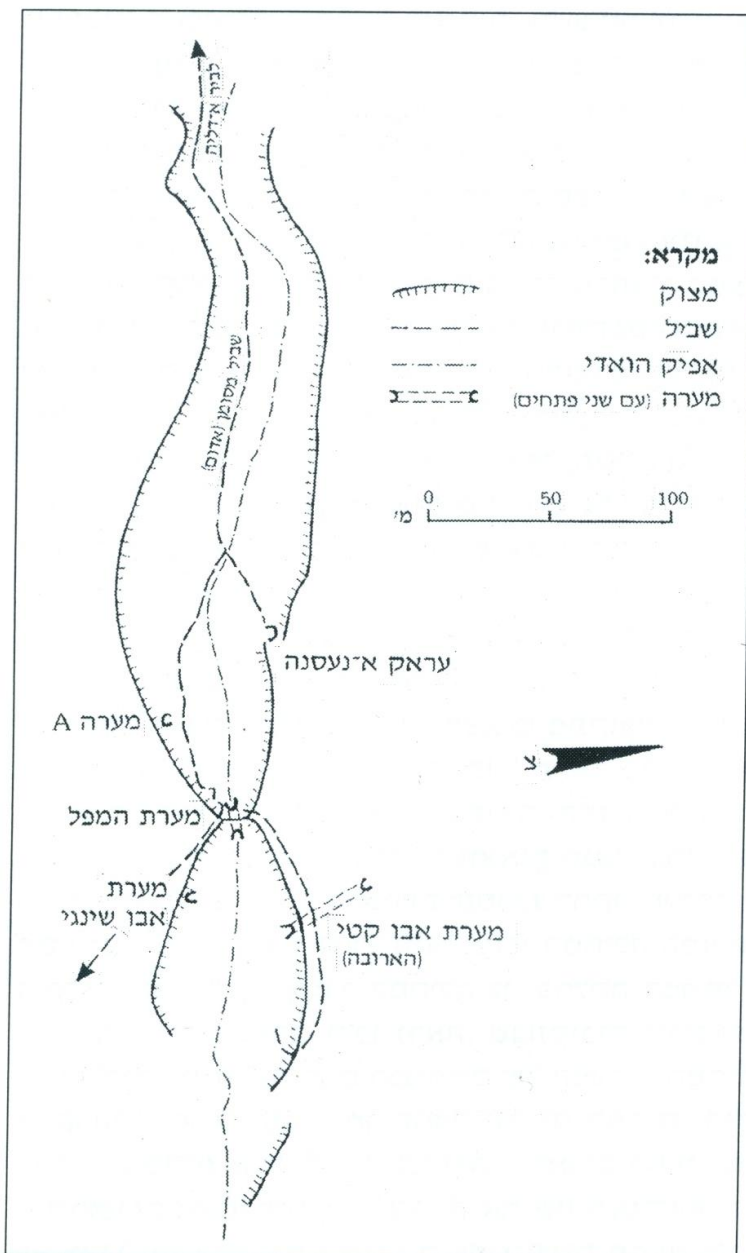


# מערת עראק א-נעסנה שבואדי דליה

חנו אשל

מערת עראק א-נעסנה היא מערת המפלט הצפונית ביותר שהתגלתה עד כה. היא מצויה כ-14 ק"מ צפונית-מערבית ליריחו (נ"צ 1888/1558). ואדי דליה מנקז את האזור שממזרח



**מפה 1:** האזור המצוקי של ואדי דליה ומקומן של המערות  
**מקור:** פרומקין, תשמ"א, 45.

לשילה. הדרך המובילה מן הכפרים שבמזרח השומרון לוואדי דליה נוחה ומשתפלת במתינות. ממערב לוואדי מצויה בקעה קטנה, שבחלקה המזרחי נמצא ביר א-דליה, וממנו מתחיל הקניון המצוקי של ואדי דליה – קניון קצר שאורכו כקילומטר. לאחר מכן עוזב הנחל את סלעי הגיר והדולומיט ומתפתל בתוך סלעי הקרטון של חבורת הר הצופים, וכעבור כשני קילומטר נוספים הוא יוצא אל בקעת הירדן (פרומקין, תשמ"א/א).

כמאה מטרים ממזרח לעראק א-נעסנה נמצאת מערת אבו שינגי. ערק א-נעסנה ממוקמת על הגדה הצפונית של ואדי דליה, ואילו פתחה של מערת אבו שינגי נמצא בגדה הדרומית. בין שתי המערות ישנו מפל, שגובהו כשמונה מטרים. עראק א-נעסנה ממוקמת מעל המפל ומערת אבו שינגי – מתחתיו (מפה 1). עראק א-נעסנה הינה מערה לחה,

שיש בה עדיין נטיפים פעילים, ואילו מערת אבו שינגי יבשה (על הגיאולוגיה של מערות ואדי דליה ראה: פרומקין, תשמ"א).

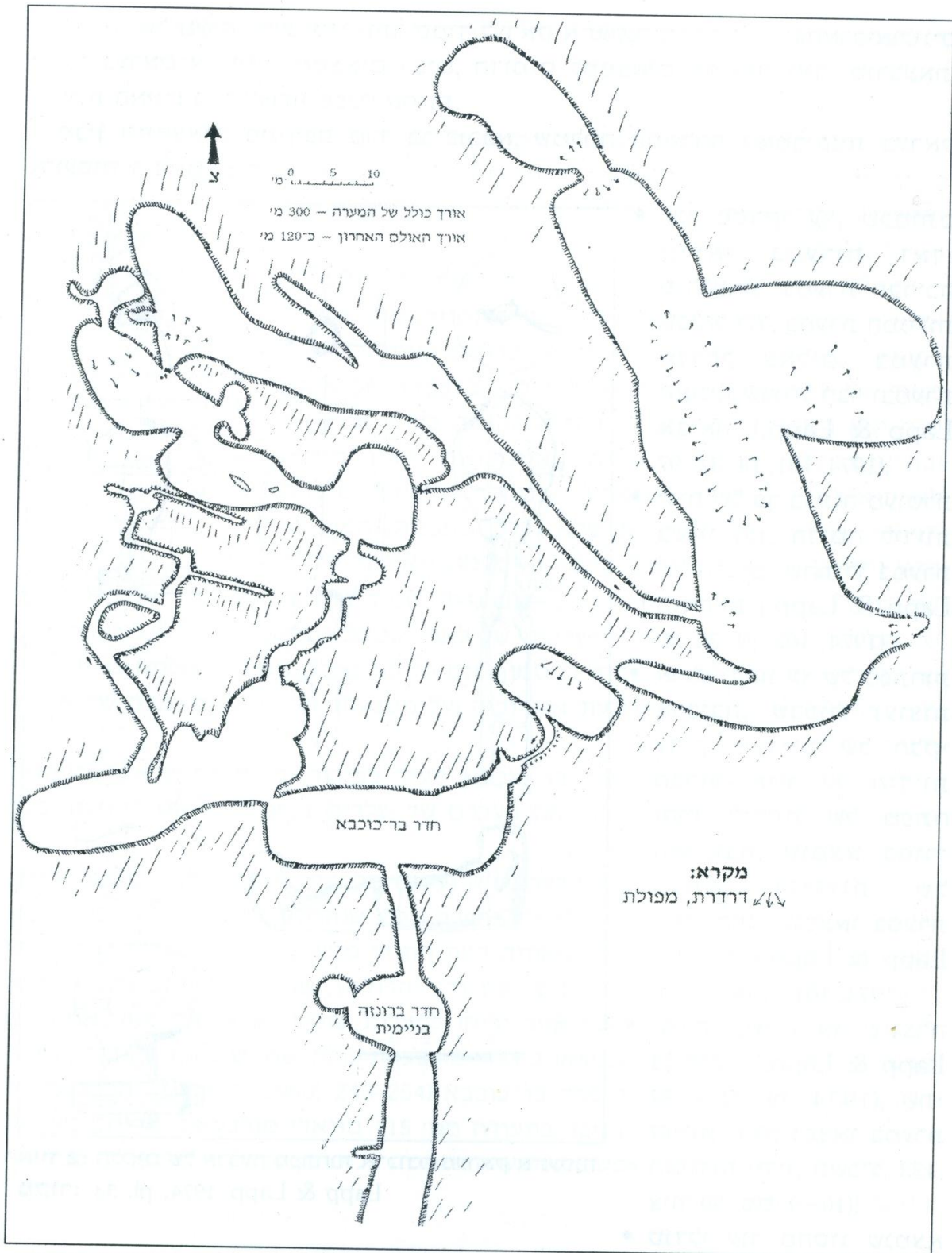
בשנת 1962 הגיעו לוואדי דליה בדווים משבט התעמרה. מערת אבו שינגי משכה את תשומת לבם, שכן נמצאו בה שלדים של כ-300 איש. הם מצאו במערה תעודות, הכתובות על גבי פפירוסים, שהובאו לוואדי דליה בשנת 331 לפני הספירה, בעת מרידת אנשי העיר שומרון באלכסנדר מוקדון. בעקבות גילוי התעודות ארגן בית-הספר האמריקני לחקר המזרח (בירושלים) שתי עונות חפירה במערות ואדי דליה בניהולו של פ' לאפ. בעונה הראשונה, בינואר 1963, מצאו החופרים שלושה קטעי פפירוס, שנעלמו מעיני הבדווים, ובעונה השנייה, בפברואר 1964, מצאו קטע נוסף (Lapp & Lapp, 1974).

לפני החפירה, ב-19 בנובמבר 1962, רכשו אנשי בית-הספר האמריקני לחקר המזרח חלק ניכר מן הממצאים, שמצאו הבדווים במערת אבו שינגי, והפפירוסים נמסרו לפרופ' פ"מ קרוס לפרסום. הם כללו קטעים מ-17 תעודות כלכליות, שגודלן מאפשר להבין, פחות או יותר, את תוכן התעודות, וכן חלקים מתשע תעודות כלכליות נוספות. כל התעודות הן מסמכים משפטיים הכתובים בארמית. תשע מתעודות ואדי דליה הן שטרי מכר של עבדים; שתי תעודות מתארות עסקות, שעבד ניתן בהן כערבון כנגד הלוואה; תעודה נוספת מציינת את שחרורו של העבד או את העובדה, שהוא מפסיק לשמש ערבון להלוואה; ושלוש תעודות מציינות מכירה של נכסי דלא-ניידי: אחת מהן היא שטר מכירת בית, השנייה מתארת עסקת מכירה של נשכה (חדר הנספח למקדש) והשלישית מתעדת מכירת כרם. כן התגלו קבלה על החזר כספי הקשור לערבון ופרגמנט קטן הכולל הצהרה משפטית שניתנה בשבועה. קטע 22 – הקטע הקדום ביותר שהתגלה במערת אבו שינגי – מתוארך לתקופה שבין השנה ה-30 ובין השנה ה-39 של ארתחשטא השני, כלומר בין שנת 375 לשנת 365 לפני הספירה ואילו תעודה מס' 1 – התעודה המאוחרת ביותר מבין התעודות שהתגלו במערה זו – נכתבה בשנת 335 לפני הספירה. כל התעודות שהתגלו במערה זו נכתבו "בעיר שומרון אשר במדינת שומרון" (אשל, תשנ"ו, והבבליוגרפיה שם).

לאור תגליות אלה ברור, שתשומת לבם של הבדווים ושל החופרים הייתה נתונה בעיקר למערת אבו שינגי, שנחפרה כולה. עראק א-נעסנה נחפרה רק כבדרך אגב במסגרת העונה השנייה של חפירות ואדי דליה. אין כל קושי להיכנס למערת עראק א-נעסנה. פתחה היחיד של המערה, שלפניו טרסה בנויה, משמש להלנת צאן בחורף. האנשים שנמלטו לוואדי דליה סברו שיינצלו תודות לריחוקו של הוואדי מכל מקום יישוב. מסדרון היוצא מן הפתח מוביל לחדר עגול, שממצאים מתקופת הברונזה הביניימית נמצאו בו (איור 1). מחילה מובילה מחדר זה אל חדר בעל מתאר מלבני, שממצאים מתקופת מרד בר-כוכבא נמצאו בו. לחדר המלבני יש שני פתחים: המזרחי מוביל לחדר קטן ואילו המערבי מוביל לחדר נוסף, ששתי מחילות יוצאות ממנו. בחדר זה, סמוך למחילה המזרחית, נמצא מטמון מטבעות הכסף בחפירות המרכז לחקר מערות. המחילה המערבית מתפתלת אך מסתיימת מבלי להגיע לחדר נוסף ואילו המחילה המזרחית נמוכה מאוד והמעבר בה קשה בנקודות מסוימות. מעבר למחילה זו, בחלקה הפנימי של המערה, לא נמצאו ממצאים ארכיאולוגיים כלשהם ולכן נראה, שבתקופות קדומות היה המעבר סתום באדמה ואי אפשר היה לחדור לחלקים הפנימיים של המערה. המחילה מובילה לאולם מלא גושי סלע, שבקצהו המערבי מפל. מן המפל יורדים למפלס, הנמוך בשלושה מטרים מן המפלס העליון. מסדרון ארוך מוביל מנקודה זו לאולם הגדול שבקצה המערה.

החופרים האמריקניים בדקו רק את שני האולמות החיצוניים של עראק א-נעסנה. הם לא מיפו את החלקים הפנימיים של המערה ונראה, שלא העמיקו לחדור לתוכה. באולם





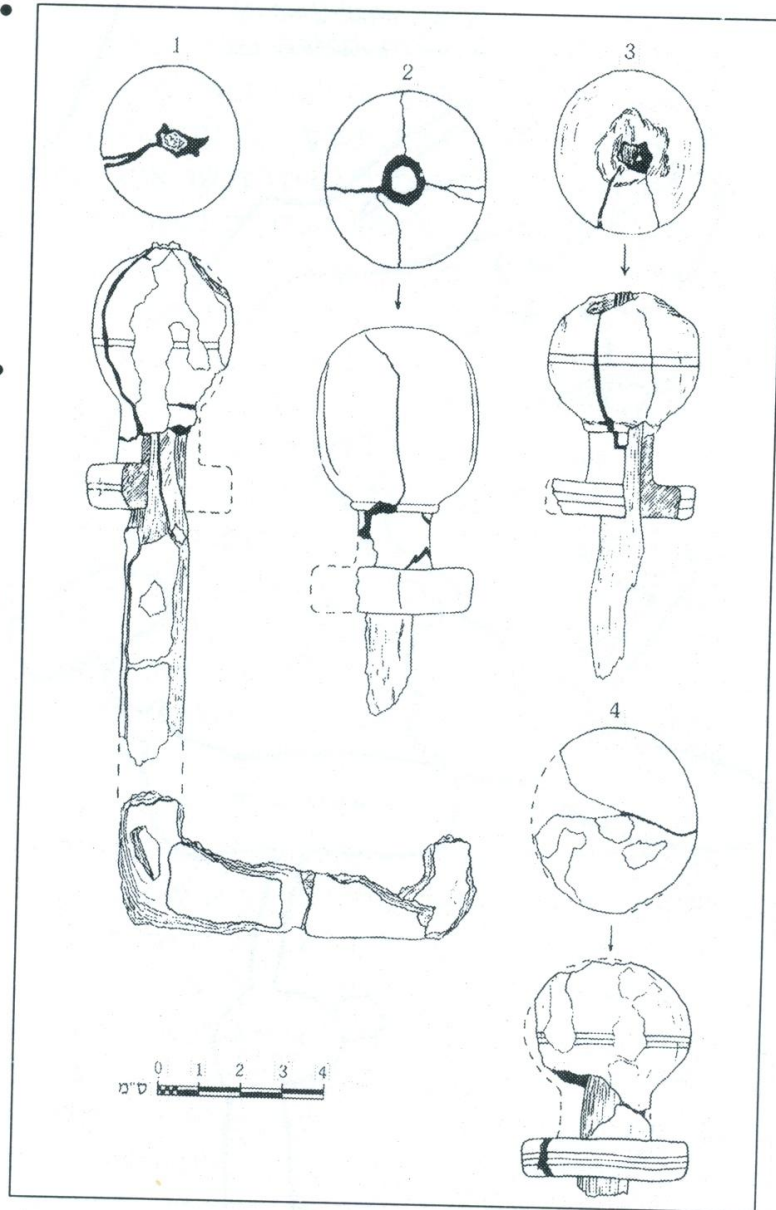
מקור: פרומקין, תשמ"א.

איור 1: תכנית עראק א־נעסנה

החיצוני מצאו ממצאים בעיקר מתקופת הברונזה הביניימית, ואילו באולם הפנימי יותר – ממצאים מתקופת מרד בר־כוכבא. באולם זה נחפר שטח קטן ליד הקיר הפנימי. עראק א־נעסנה נחפרה בשלב מוקדם יחסית בחקר מערות המפלט. הארכיאולוגים הגיעו למערות ואדי דליה מייד לאחר שבדוים החלו לחפור בהן. עובדה זו כמו גם

מציאותה של מערה "מעניינת" יותר סמוך לעראק א-נעסנה תרמה לכך, שהארכיאולוגים מצאו בעראק א-נעסנה ממצאים רבים, הדומים לממצאים ממערות ואדי מורבעאת, ממערת האיגרות, וממערות מפלט אחרות. מבין הממצאים מתקופת מרד ברכוכבא, שגילתה המשלחת האמריקנית בעראק א-נעסנה, ראויים לציון:

- שני מסרקי עץ, שכמותם נמצאו במערות ואדי מורבעאת, במערת הבריכה שבנחל דוד, במערת המגילות שבנחל צאלים, במערת האימה שבנחל חבר ובמערת אביאור (Lapp & Lapp, 1974, 101, pl. 32, 97);
- ידית של פך ברונזה מעוטרת בשריג גפן, הדומה לידיית של הפכים, שהתגלו במערת האיגרות (Lapp & Lapp, 1974, 102, pl. 35, 99);
- ארבע ידיית עץ של מפתחות ארכובה, שבכולן נעוצות עדיין שאריות של חלקי הברזל (איור 2). הידיית זהות לידיית של מפתח הארכובה, שנמצא במור-בעאת, ולידיית של המפתחות, שנמצאו במערת האיגרות (Lapp & Lapp, 1974, 101-2, pl. 33, 98);
- קערה עשויה עץ שיוצרה במחרטה (Lapp & Lapp, 1974, pl. 31:5, 97); שתי קערות זהות נמצאו במערת האיגרות (ידין, תשכ"ג, 133, ציור 50, מס' 9-10);
- סנדלי עור מהסוג שנמצא

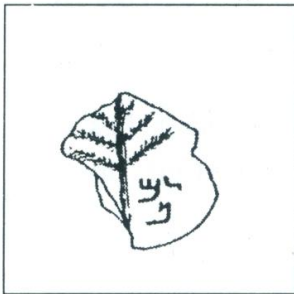


איור 2: חלקים של ארבעה מפתחות ארכובה מעראק א-נעסנה מקור: Lapp & Lapp, 1974, pl. 33

- במערת האימה, במערת האיגרות ובמערות אחרות (Lapp & Lapp, 1974, 81-83, pl. 91);
- סכין ברזל בעל ידית עץ, הדומה לסכינים שנמצאו במערת האיגרות (Lapp & Lapp, 1974, 101, pl. 32, 97);
- פך זכוכית בעל ידית מקופלת, הדומה לפכים שהתגלו במערת האימה, במערת המטמון ובמערת מכוך (Lapp & Lapp, 1974, 103, pl. 38:4);



• מטבע ברונזה בר־כוכבאי שבור (איור 3), כנראה מהסדרה הלא מתוארכת (Lapp & Lapp, 1974, 102, pl. 101).



**איור 3:** מטבע ברונזה של בר־כוכבא מעראק א־נעסנה

**מקור:** Lapp & Lapp, 1974, pl. 37

כן התגלה במערה מכלול עשיר של כלי חרס, שכלל קנקנים, פכים, פכיות, קערות, סירי בישול ונרות משני טיפוסים: נרות רומיים עגולים ונרות בעלי חרטום מקורצף (Lapp & Lapp, 1974, 51-54).

במהלך ביקור בעראק א־נעסנה, שנערך בשנת 1980, הבחינו אנשי המרכז לחקר מערות בחפירות שוד אינטנסיביות, שנערכו במערה. במסגרת חפירות אלה סיננו הבדווים כמויות גדולות מאוד של עפר בחלק הפנימי של המערה. בדצמבר של אותה שנה יצא המרכז לחקר מערות לחפירה קצרה בערק א־נעסנה (בתיאום עם ע' דמתי, שהיה באותה עת קצין המטה לארכיאולוגיה ביהודה ושומרון). במהלך החפירה מופתה המערה כולה (כולל האולמות שלא נכללו בתכנית, המופיעה בדין וחשבון של חפירות לאפ). מיפוי זה מלמד, שאורכה הכולל

של המערה 310 מ' והיא מסתיימת באולם גדול. סמוך לקיר הפנימי של האולם השלישי של המערה (שלא נחקר על־ידי משלחתו של לאפ) התגלה מטמון של 16 דינרים מימיהם של טראיאנוס והדריאנוס. סמוך למטמון, אם כי לא כחלק ממנו, התגלתה טריזרכמה מימי טראיאנוס, כנראה ממטבעת אנטיוכיה (על מטבעות אלה ראה מאמרם של ארליך ודמתי להלן).

הממצא העשיר מתקופת מרד בר־כוכבא מעיד בבירור, כי מערת עראק א־נעסנה שימשה מערת מפלט בזמן המרד. את העדרם של שלדים במערה זו ניתן להסביר בכך שהנמלטים אליה ניצלו בסופו של דבר.

אין לדעת האם ברחו הנמלטים לעראק א־נעסנה מבקעת הירדן, כלומר מאזור יריחו, או מן הכפרים שבמזרח השומרון. ביריחו נחפרה וילה, שנהרסה בסופו של מרד בר־כוכבא (נצר, תשמ"ג, 112), ומערות מפלט מאותה העת התגלו ממערב ליריחו (מערות כתף יריחו שיידונו להלן). ייתכן שבדומה לאנשי עין־גדי והרודיון, שהתחלקו לקבוצות ונמלטו למערות שונות, נמלטו גם תושבי אזור יריחו למערות שונות. אלא שקיימת כאמור גם אפשרות אחרת: מן התעודות שנמצאו בוואדי מורבעאת עולה, שהיישוב היהודי בנפת גופנה ועקרבה המשיך להתקיים עד מרד בר־כוכבא (Benoit, 1960, 243-254). הכפר גלודה (היום גילוד) שבחבל עקרבה, הנזכר בתעודה מסי' 115 מוואדי מורבעאת, מרוחק מעראק א־נעסנה כ־12 ק"מ. לפיכך אפשר, שהמערה שימשה פליטים, שנמלטו מהכפרים שבמזרח השומרון.

## רשימת מקורות

אשל ח', תשנ"ו;

"תעודה 14 מוואדי דליה והמקדש בעיר שומרון", **ציון**, סא, עמ' 359-365.

ידין י', תשכ"ג;

**הממצאים מימי בר־כוכבא במערת האיגרות**, ירושלים.

נצר א', תשמ"ג;

"ארמונות החורף ואחוזת המלך ביריחו", בתוך: א' שילר (עורך), **יריחו וסביבתה**, (קרדום

30-28), עמ' 95-112.

פרומקין ע', תשמ"א;

"מערות קרסטיות מסועפות במזרח שומרון", **נקרות צורים**, 4, עמ' 44–50.

פרומקין ע', תשמ"א/א;

"אל מערות נחל דליה בשומרון", **טבע וארץ**, כג, עמ' 268–271.

Benoit P., 1960;

"Textes Grecs et Latins", In: P. Benoit, J.T. Milik & R. de-Vaux (eds.), *Les Grottes de Murabba<sup>c</sup>ât*, Discoveries of the Judaean Desert, 2, Oxford, pp. 209-280.

Lapp P.W. & Lapp N.L., 1974;

"Discoveries in the Wâdi Ed-Dâliyeh", *AASOR*, 41.